

Naar een Sartre-réveil?

EEN Vernietigend GEVECHT MET DE BEUL

Geborneerde bourgeois? Morele anarchist? In ieder geval was Jean-Paul Sartre een bezeten intellectueel, die zichzelf als beul behandelde. Frits de Lange over de tegenstrijdigheden in een biografie die de puzzel niet oplost.

'Wij verkopen nu partij 115, de manuscripten van Jean-Paul Sartre'. Zes bladzijden van 'Qu'est-ce que c'est la littérature?', ingezet voor 3000 francs, verkocht voor 4800 francs.

Dan het manuscript van 'La mort dans l'âme': 544 bladzijden, weg voor 85.000 francs.

'Komt u maar, komt u maar, twee bladzijden van 'Les mains sales', wie biedt er?' Ze gaan weg voor 1800 francs. Zeven pagina's 'Le diable et le bon Dieu' leveren 3500 francs op, terwijl zes vellen 'Les mots' voor 6000 francs over de toonbank gaan.

De in het Nederlands vertaalde biografie van Annie Cohen-Solal over Sartre opent met het verslag van de veiling van Sartres handschriften, vier jaar na zijn dood in april 1980. De veilingexpert, die weet dat één brief van Baudelaire aan zijn moeder al 150.000 francs oplevert, bevestigt het bange vermoeden van de schrijfster: 'Er is van Sartre te veel'.

Cohen-Solal, die geregeld in haar boek de bezetenheid van Sartre signaleert waarmee hij het ene blanco vel na het andere volschreef, betwijfelt toch of dit de enige reden is van de devaluatie van de manuscripten. Misschien is Sartres denken zelf wel op z'n retour?

Tegenstrijdigheden

Het is de kracht van haar biografie over de in 1905 geboren Sartre, dat Cohen-Solal deze vraag niet wil beantwoorden. Ze geeft een levensbeschrijving, en niet meer dan dat. En natuurlijk gaat zij daarbij de filosofie niet uit de weg. Hoe kan het ook anders bij een man die ooit zei: 'Ik probeer mijn leven niet tegen mijn filosofie af te schermen, dat zou gemeen zijn, noch mijn leven aan te passen aan mijn filosofie, dat is pedant. Maar werkelijk, leven en filosofie vormen een eenheid'.

Cohen-Solal is echter geen filosofe, maar literatuur- en cultuurhistorica. Evenmin behoort ze tot de adepten, de 'familie Sartre'. Zo is haar verhaal dat van een buitenstaander geworden, die niet voor haar held op de knieën is gegaan, noch een definitief waardeoordeel heeft willen vellen over diens denken. Sartre is voor haar een puzzel, waarvan zij de stukken bij elkaar heeft willen rapen.

Het resultaat is een lijvig en meeslepend document, dat de lezer van 1905 tot 1980 meeneemt om hem tenslotte achter te laten met de vraag waarmee hij ook begonnen was: wie was Jean-Paul Sartre? Want het beeld dat Cohen-Solal van hem schetst, barst van de ongerijmdheden en innerlijke tegenstrijdigheden, door Sartre – zo lijkt het – zelf in het leven geroepen.

Cohen-Solals biografie is intussen niet meer de enige, die een verscheurd beeld van Sartre geeft. Vorig jaar verscheen in het Engels 'Sartre – a biography' van Ronald Hayman, dat zich in omvang en diepgang met het werk van Cohen-Solal mag meten. Beide boeken maken een begin met de inventarisering van het fenomeen Sartre, dat het levensgevoel en het denken van hele generaties in de jaren vijftig en zestig heeft gestempeld, maar laten tegelijk zien, dat Sartre meer is geweest dan de existentialist van Saint-Germain-des-Prés; dat was maar één van zijn vele gezichten.

Zoon van niemand

Sartre wordt op 21 juni 1905 in Thiviers (Dordogne) geboren als zoon van de marineofficier Jean-Baptiste Sartre en Anne-Marie Schweitzer. Beiden afkomstig uit het milieu van de goeie bourgeoisie, ook al wortelde de vader in het katholieke platteland van het zuiden en stamde de moeder uit een liberaal-protestantse dominees- en lerarenfamilie uit de Elzas. Deze familie (waaruit ook Albert Schweitzer, neef van Sartres grootvader, afkomstig is) zal het grootste stempel op het leven van Jean-Paul zetten. Want nauwelijks anderhalf jaar na zijn geboorte, op 17 september 1906, overlijdt zijn vader en trekt 'Poulou' (zijn koosnaampje) naar Parijs. Daar, bij grootvader Charles Schweitzer, brengt Sartre de beslissende jaren van zijn jeugd door.

Zijn vader heeft hij dus niet gekend. 'Wij hebben even, hij en ik, op dezelfde aarde gewicht uitgeoefend', zal Sartre later in zijn autobiografische schets 'Les Mots' over de marineofficier zeggen. Maar Cohen-Solal laat zien hoe Sartre deze man bewust elke plaats in zijn leven wilde ontzeggen en elke herinnering aan hem uitwiste. Dit vonnis over J. B. (een naam

kreeg bij van Sartre nooit) zou hij levenslang over hem blijven voltrekken, alsof zijn vader zelf aan zijn vroege dood schuldig zou zijn. Cohen-Solal psychologiseert misschien een tikkeltje te veel als zij deze vadermoord in heel Sartres biografie zich telkens weer ziet voltrekken. Maar het is ook opvallend, hoezeer Sartre constant en met geweld bezig is geweest zijn eigen sociale en culturele wortels uit te trekken. Ook zijn moeders tweede echtgenoot, Joseph Mancy, kan in Sartres ogen geen genade vinden, des te minder naarmate Sartre zelf diens vaderschap des te meer aan den lijve heeft ervaren. Deze autoritaire, bekrompen denkende fabriekschef, die van 1917 tot 1920 in La Rochelle Sartres jeugd heeft vergeld met slaapverwekkende algebra-exercities in de salon en zich bij het woord cultuur werkelijk niets kon voorstellen, heeft de diepe haat van stiefzoon Jean-Paul tegen de burgerlijke klasse wakker geroepen en gevoed. 'Dat is het type waartegen ik zou schrijven. Mijn hele leven lang', zou hij later zeggen. Een van de schaarse uitlatingen van Sartre over zijn 'vaders'. Want Sartre is de zoon van niemand, die bewust zijn wortels doorsnijdt. Van Mancy's dood af, in 1945, tot aan het overlijden van zijn moeder in 1969 zijn 'Poulou' en Anne Marie echter onafscheidelijk en wonen ze samen onder hetzelfde dak. Een kolossaal Oedipus-complex, zal de psycholoog oordelen. Sartre, overhoop met de burgerlijke cultuur, voegt de cultuurhistoricus daar zeker aan toe; in de vader wordt immers de bourgeois geëlimineerd.

Prestatiezucht

In dit opzicht is Sartre het anti-beeld van Thomas Mann, evenals Sartre uit een geborneerde bourgeoisie afkomstig. Maar Thomas Mann heeft de fabrikantenmentaliteit van zijn voorgelacht nooit willen overwinnen door haar te vernietigen, maar door haar uit te bouwen: de individuele prestatiedrang van de burger heeft hij tot de artistiekeit en de humaniteit van een kunstenaar willen omvormen. Thomas Mann wilde van zijn leven een kunstwerk maken, een man uit één stuk worden. Sartre daarentegen – en dat treft de lezer meermalen bij Cohen-Solal – heeft heel zijn burgerlijke prestatie-zucht (en er is wat uit zijn handen gekomen!) in stel-

vermoorden. Een conflict dat zich te woestend in hemzelf zou afspelen. Een vernietigend gevecht met zichzelf, omdat Sartre als geen ander de cultuur van de burgerlijke negentiende eeuw had ingedronken en als geen ander daartegen in opstand is gekomen. 'Ik heb altijd temaat te zeggen. En dat gold de kleingeestigheid (Mancy), maar ook de grandeur (Schweitzer) van de bourgeois in hem. Bij grootvader Charles Schweitzer werd Sartre ondergedompeld in de negentiende eeuw. In de bibliotheek van deze liberaal, waar de Duitse denkers en de Franse romanciers – Goethe en Rousseau – naast elkaar op de boekenplank stonden en waar de c van christelijk langzaam voor de c van cultuur ging staan, leerde Sartre lezen en schrijven. 'Lezen' en 'schrijven' – dat zijn dan ook de enige hoofdstukken van 'Les mots'. En al toont Annie Cohen-Solal met het kinderlijke briefje aan grootmoeder, even vertederend als vol spelfouten, aan dat de kleine 'Poulou' nooit het geniale wonderkind uit 'Les mots' is geweest dat zijn moeder met zelfgeschreven romans en kunstig rijk verraste, dan nog kunnen we ons indenken dat Sartre later over deze periode schreef, dat hij toen zo door de overinvestering in het geschreven woord is verpletterd, dat hij er een halve eeuw voor nodig zou hebben om zich er onder uit te worstelen.

Transparant

Toch wist Sartre later over dit gezin Schweitzer te zeggen: 'Het was een paradijs'. Maar tegelijk klaagt hij erover, dat zijn leven hier is begonnen – diep in de negentiende eeuw – met een achterstand van tachtig jaar. Dezelfde dubbelheid tegenover zichzelf plant zich voort na zijn kinderjaren. Sartre krijgt, zoals het een zoon uit de haute bourgeoisie betaamt, een elite-opleiding. Aan de Ecole normale supérieure zit hij naast Raymond Aron, zijn leven lang zijn liberale tegenvoeter, in de collegebanken, even briljant als deze. Maar tegelijkertijd wordt hij geveesd als eeuwige querulant, en slaagt hij erin om er toe bij te dragen dat de directeur van de Ecole normale supérieure, Gustave Lanson – op dat moment de verpersoonlijking van de gevestigde cultuur in Frankrijk – het veld moet ruimen. Weer lijkt er een vader geveld. Ook maakt Sartre in die tijd naam als bokser.

De agressie die hij daarin kwijt kan, zal hij later met de pen botvieren. In 1931 wordt hij leraar filosofie in Le Havre. Ook daar provokeert hij het establishment. Van de plechtige jaarrede maakt hij een hartstochtelijke lofrede op de geneugten van de bioscoop. Over de hoofden van de ouders heen, roept hij z'n lyceïsten op: 'Ga er maar vaak heen. Maar 't is een vermaak voor de slechte tijd van het jaar. Neem eerst maar eens lekker vakantie'. Een uitnodiging tot luiheid, van een veelbelovende normalien. Schandalig, oordeelden de provincieburgers, die Le Havre voor Sartre tot een verbanningsoord maakten.

In Le Havre meet Sartre zich de levensstijl aan die hem later in Saint Germain een hotel, werken in een café. Het obnauwde hem, en in plaats daarvan koos hij een plek waar hij de treinen kon horen vertrekken, mensen kon observeren. Een plaats waar arbeiders, zeelieden, reizigers en hoeren voor een moment neersteken en waar Sartre met zijn leerlingen een biertje kon drinken. De scheiding tussen binnen- en buitenwereld, de intimiteit van de burgerlijke huiskamer en het naakte leven van de straat zweert hij daarmee voorgoed af. Zijn leven wordt even publiek als dat van Socrates, het grote filosofische jeugdideaal van Sartre. Schrijvend, rokend, denkend aan een tafeltje in het stationshotel van Le Havre, of later, bij Flore of Les Deux Magots – het was op zichzelf een filosofische daad voor de man die transparant mens wilde zijn, tot in zijn verhouding met vrouwen toe, van wie de vorig jaar overleden Simone de Beauvoir ('Castor'), wellicht de trouwste, maar lang niet de enige is geweest. Ook in dit opzicht zweert Sartre de burger af, voorzover deze monogaam pleegt te leven. De jaren Le Havre worden onderbroken voor een jaar studieverlof in Berlijn, van 1933 op 1934, het Duitsland waarin Hitler net de macht heeft overgenomen. Hoe verbijsterend, zal Sartre later zelf zeggen,

dat hij er nauwelijks oog heeft gehad voor de fascistische dreiging! Intellectueel misschien een genie; politiek gezien was Sartre echter nog een onbenul. Maar al gaat Sartre in Berlijn aan Hitler voorbij, hij ontdekt er Husserl en Heidegger en hun fenomenologie, die richtinggevend zal zijn voor zijn hoofdwerk. 'l'Être et le néant'. Het wonderkind moet echter nog lang op erkenning wachten: keer op keer worden de manuscripten die Sartre opstuurt vanuit Le Havre door zijn Parijse uitgevers geweigerd. Zo sleutelde Sartre acht jaar aan de tekst van zijn roman La nausée, voor deze in 1938 bij Gallimard werd gepubliceerd.

Metamorfose

Eind 1937 mag Sartre terug naar Parijs. Hij lijkt er zijn intellectuele evenwicht te hervinden. Als literaire 'coming man' en als gevierd leraar in het deftige Neuilly verontrust hij ouders met zijn pleidooi voor individuele vrijheid en moreel anarchisme. Maar de oorlog verstoort deze paar jaren van relatief geluk. Een metamorfose, zo noemt Cohen-Solal haar hoofdstuk over de jaren 1939 – 1945. Want de Sartre van na de oorlog is een andere dan die van ervoor. Mobilisatie en krijgsgevangenschap brengen de in zichzelf gekeerde intellectueel hardhandig in aanraking met grootheden als 'de ander' en 'de geschiedenis', die een be-

langrijke rol in zijn filosofie zullen gaan spelen. Categorieën, die hem voorgoed tot politiek engagement brengen. Terug uit zijn krijgsgevangenschap (waar hij zijn dagboeken over de 'Schemeroorlog' schrijft) kan het niet anders of Sartre neemt deel aan het verzet tegen de Duitse overheersing.

Is het nu werkelijk verzet, wat Sartre heeft gedaan? Zo van een afstand bezien, lijkt het allemaal nogal klungelig en onhandig te zijn geweest wat Sartre met zijn intellectuele vrienden heeft ondernomen in de eerste oorlogsjaren. De groep, verenigd onder de naam 'Socialisme en Vrijheid', lijdt al gauw schipbreuk en Sartre ziet af van verdere daadwerkelijke subversieve activiteiten. Sartre schrijft, en in 1943 wordt èn het toneelstuk 'Les mouches' opgevoerd en verschijnt het filosofische hoofdwerk 'l'Être et le néant'. Spreekt het nu voor of tegen de auteur dat beide werken de Duitse censor moeiteloos konden passeren? Zijn biografie (van joodse afkomst) houdt Sartre een hand boven het hoofd en kiest voor het laatste, door te beklemtonen hoezeer Sartres sleutelwoord - Vrijheid - werd opgeroepen door, en als zodanig frontaal verzet aantekende tegen de systematische repressie van de nazi's.

Existentialisme

In 1944 wordt Simone de Beauvoir de vraag gesteld die beslissend zou worden voor de Sartre van na de oorlog. 'Madame, bent u existentialiste?' Vanaf dat moment is Sartre een stelsel, een levensbeschouwing geworden. Of eerder nog: een mode, een trend, waarover iedereen spreekt bij de thee, maar waarvan niemand weet wat het is.

Sartre is bereidwillig genoeg om zijn eigen public relations te verzorgen. Wat existentialisme is? 'Dat is makkelijk genoeg... de mens moet zijn eigen essentie scheppen; hij definieert zich stukje bij beetje door zich in de wereld te werpen, er te lijden, te vechten... De angst is geen hindernis om te handelen, maar de voorwaarde ertoe... De mens kan op niets anders rekenen dan op zichzelf, hij is alleen, neergelaten op aarde te midden van zijn ontelbare verantwoordelijkheden, zonder hulp of redding, zonder ander doel dan dat hij aan zichzelf kan geven, zonder andere bestemming dan wat hij van zichzelf zal maken op deze aarde'. Sartre is niet meer te sluiten, en de indrukwekkende lijst essays, toneelstukken, boeken die hij in de jaren 1946 tot 1949 produceert (zijn biografie heeft alleen al voor de titels een hele bladzijde nodig) heeft iets onmenselijks. Meer dan de vaste secretaris die hij vanaf deze tijd in dienst heeft, moet hem daarbij een arsenaal pepmiddelen behulpzaam zijn geweest. Het gevecht tegen zichzelf kon blijkbaar niet alleen met de pen worden gevoerd: keer op keer komen in de biografie de koffie, de orthedrine, de corydrane, de whisky, de sigaretten ter sprake, en altijd overmatig.

Cohen-Solal kan er niet onderuit in dit opzicht van Sartres masochisme te spreken; zijn suicidale instelling, die hem in 1954 in Moskou bijna fataal was geworden

en er zeker toe heeft bijgedragen dat Sartre in 1973 volledig blind zou worden.

Deze wreedheid tegenover zichzelf laat zich ook illustreren door zijn politieke engagement. Na de mislukte poging om de Derde Weg te vinden tussen de door hem gehate De Gaulle (Sartre vergeleek hem met Hitler) en de communisten door, zoekt Sartre gaandeweg toenadering tot de Communistische Partij. En terwijl Stalin nog leeft, juist op het moment dat veel westerse intellectuelen uit hun droom ontwaken dat het Sowjet-model een alternatief voor het Westen zou zijn, kiest Sartre, in 1952, partij voor de Sowjet-Unie. Ondanks de definitieve breuk die deze stap hem oplevert met zijn weggenoot Albert Camus reist hij in 1954 naar Moskou. Hij komt euforisch terug. 'Achtien maanden vóór het 20-ste partijcongres waarop Stalins schanddad werden ontmaskerd!', roept Annie Cohen-Solal, die perplex staat van zoveel naïviteit en even haar beschrijvende toeschouwersrol vergeet, verbaasd uit. Deed Sartre, door zo haaks op elke morele weldenkendheid te staan, behalve aan de Russische feitelijkheid, ook niet zichzelf geweld aan? Zou hij, met de verguizing die hem bij zijn terugkeer trof, niet ook onbewust hebben willen boeten voor zijn politieke laksheid van twintig jaar geleden? Moest Moskou misschien Berlijn goedmaken? Maar oogkleppen behield Sartre ook in Moskou; de enige kritiek van Sartre op het Sowjet-systeem gold de methodiek van het filosofie-onderwijs. Die kon wel iets beter...

Gebruik me maar...

In die jaren stierf de mooischrijver Sartre, die literatuur en filosofie ter wille van zichzelf schreef, en werd de revolutionaire intellectueel geboren, die zich wegcijfert in dienst van de onderdrukten der aarde. Ontwaakt uit de jongensdroom van grootvaders bibliotheek, mocht de pen enkel nog middel en nimmer meer doel zijn.

Als politiek globetrotter reist Sartre in de jaren vijftig en zestig de wereld rond. Hij ontmoet Castro en Mao, houdt lezingen in Japan en Brazilië, komt in 1956 op voor de Hongaren en probeert in 1967 Egypte met Israël te verzoenen. Zijn handtekening ontbreekt op geen enkele petitie. Want de man die zichzelf als beul behandelde, was weerloos tegen elk verzoek in naam van een slachtoffer. Door 'nee' te zeggen tegen zichzelf, kon hij het tegenover niemand meer.

Van 1960 af streed Sartre mee aan de zijde van het door 'zijn' burgerlijk Europa gekoloniseerde Zuiden, en kwam hij op voor een onafhankelijk Algerije. 'Gebruik me maar zoals jullie willen', zei hij een keer tegen zijn politieke vrienden, die graag de inmiddels Onaantastbare ('Een Voltaire zet men niet gevangen', zei De Gaulle tijdens de Algerije-crisis) voor hun zaak wilden inzetten. En Marokkaanse studenten kregen van hem te horen: 'Strijdend voor jullie eigen vrijheid strijden jullie voor de vrijheid van de mens, en dus voor de onze. En wij zullen niet het recht hebben om onze vrijheid op te eisen zolang er nog één mens

op aarde omwille van ons wordt onderdrukt'. Sartre wenste die vrijheid voor zichzelf niet te nemen, en streed mee tegen de bourgeois, de kolonist in zichzelf.

Flaubert

Het hoogtepunt van Sartres ambivalentie krijgen we rond de mei-revolutie van 1968 te zien. Inmiddels een oud en vermoeid man geworden en uit de filosofische mode (studenten lazen liever Althusser), solidariseert hij zich met de rebellierende jongeren, die zijn kleinkinderen hadden kunnen zijn. Een wonderlijk, tweeslachtig beeld roept Cohen-Solal aan het einde van haar boek op: de Sartre die het maoïstische blad La Cause du Peuple op straat verkoopt, dodelijk vermoeid op een olievat staand stakende Renault-stakers toespreekt en in de bezette Sorbonne met studenten discussieert en de Sartre die als schrijver is weggezonden in de utopie van de burgerlijke époque rond 1848, bezig aan zijn laatste grote literaire werk, geschreven om het geschreven te hebben: z'n 'Flaubert'. De innerlijke spanning op z'n hoogst - maar nooit ontladen.

Van 1973 af is Sartre blind en opgebrand, en in de man die door de militante maoïst Benny Lévy telkens weer uit zijn sluimer wordt gesleurd, herkent men meer Lévy dan Sartre. Cohen-Solal blijft sober over deze omstreken episode, waarin Sartre vervreemde van zijn oude vrienden. Zij houdt zelfs de mogelijkheid open dat Sartre vanuit zijn demantie nog één keer nee heeft willen zeggen tegen zichzelf, nu tegen het instituut dat hijzelf was geworden.

Sartre, een puzzel. Waarvan de stukken nooit in elkaar hebben gepast. Zal de biografie van Cohen-Solal een nieuwe impuls kunnen vormen voor de bestudering van Sartres werk? Al is het niet de eerste bedoeling van haar boek, het verdient die functie zeker. Want het hoofdstuk Sartre is nog niet afgesloten. Nog steeds verschijnt er, geredigeerd door Sartres geadopteerde dochter Arlette Elkann-Sartre, nog niet eerder gepubliceerd werk uit Sartres gigantische literaire nalatenschap, dat nieuw licht werpt op zijn denken. En dat Sartre opnieuw een jonge generatie kan boeien bewijst de hernieuwde geestdrift voor zijn werk, al is het buiten Frankrijk. Met name in Duitsland mag Sartre zich in een stijgende populariteit verheugen. Zijn denken is springlevend onder de nieuwe generatie Croenonen. Een Sartrecongres in Frankfurt in juli 1987 werd een groot succes. Voor de jonge Croenonen lijkt Sartres filosofie van de subjectieve vrijheid die desondanks de maatschappijkritiek in zich opneemt, een leegte op te vullen die door het cynisme van de post-moderne Franse denkers en het hyperrationisme van Duitse systeemdenkers als Jürgen Habermas wordt opgeroepen. Blijkbaar is het te vroeg om Sartre bij te zetten in het mausoleum van de grote mythen van de 20ste eeuw, en geeft hij nog steeds te denken.

Frits de Lange

Annie Cohen-Solal: Jean-Paul Sartre. Zijn biografie. Uitgeverij Van Ophem. Pp. 308, 30.